

SABOL, J.: Variantnosť skloňovacích typov podstatných mien v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 45, 1980, s. 65–71.

Slovenčina v súčasnej komunikácii. Projekt. Jazykovedný časopis, 40, 1989, s. 105–110.

ŠALINGOVÁ, M.: O dvojtvaroch v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 18, 1952–1953, s. 27–34.

ŠIKRA, J.: Sociolingvistický výskum jazykového vedomia. Slovenská reč, 56, 1991, s. 257–262.

UHLÁR, V.: O niektorých dvojtvaroch v praxi. Slovenská reč, 27, 1962, s. 174–17

Ivor Ripka

LEXIKÁLNE PREVZATIA V NÁREČOVÝCH PREJAVOCH AMERICKÝCH SLOVÁKOV

1. Slovenské nárečia používané dodnes v istých komunikačných situáciách najstaršou generáciou amerických Slovákov (priamych potomkov slovenských vysta-hovalcov zo zač. 20. stor.) sú z rozličných jazykových i mimojazykových príčin v USA v postavení zanikajúceho izolovaného jazyka. Ich postupnú asimiláciu (amerikanizáciu) nemožno, prirodzene, zastaviť, a preto záchranný výskum jazykových prejavov nositeľov týchto nárečí je aktuálny a potrebný. Základný opis súčasnej komunikačnej situácie, účastníkov komunikačných aktov i (najmä hláskoslovných a tvaroslovných) javov, charakterizujúcich nárečové prejavy amerických Slovákov, prináša článok Príspevok k štúdiu nárečových prejavov amerických Slovákov (porov. Ripka, 1992). Vplyvy americkej angličtiny sú však najvýraznejšie v oblasti slovnej zásoby; v nasledujúcom výklade chceme preto predstaviť najmä problematiku lexikálnych prevzatí.

1.1. Treba konštatovať, že toto "prizretie sa americkej slovenčine a zisťovanie, ako vplyva na ňu reč anglická" pokladal za potrebné už pred vyše 55 rokmi známy slovenský kultúrny i osvetový dejateľ v Spojených štátoch Jozef G. Konoš (1935/1936). Vo svojom príspevku formuloval napr. tieto vety: "Každá národnostná skupina v Severnej Amerike drží sa reči, s akou sa prisťahovala. Európska generácia tréme sa jej až húževnate, čo je vec celkom jasná a prirodzená. No už americká detva tejto generácie tak nelipne na reči svojich rodičov. Reč takáto čajsi celkom zmizne z tretej alebo štvrtej americkej generácie..." (s. 89).

J. Konoš mal ambície analyzovať americkú slovenčinu používanú v krajanskej tlači, ktorá v tom čase vychádzala ešte vo vysokých nákladoch. Odobril napr. utváranie takých slov, ako *oznámk*a (z angl. *advertisement* vo význame inzercát), *papierovač* (kalk z angl. *paper-hanger*, t. j. tapetár), *bezrobotný* (podľa amerického *jobless*), ktoré pokladá za výstižnejšie ako slovo *nezamestnaný* (angl. *unemployed*) a pod.

Hovorené nárečové prejavy J. Konoš nasledoval.

2. V posledných rokoch rozpracúvaná teória jazykových kontaktov v istých dimenziách zužitkúva poznatky zistené pri doterajších výskumoch vzájomného ovplyvňovania, prenikania, kríženia ("miešania") jazykov, t. j. pri analýzach široko

chápaných interferenčných javov. Terminológia nie je doteraz jednotná a koncízna, no teoreticko-metodologické východiská štúdiá sa v zásade zhodujú. Zložitý proces jazykových kontaktov sa interpretuje ako vzťah, v ktorom jeden alebo druhý z kontaktujúcich sa jazykov vystupuje ako strana "dávajúca" v protiklade k druhej strane "prijímajúcej", alebo vzťah, v ktorom sa obidva jazyky navzájom obohacujú. Komunikatívne obmedzené menšinové izolované jazyky, fungujúce na území nesúvisiacom so svojím východiskovým (bázovým) jazykom, sú v postavení prijímajúceho subjektu.

2.1. Interferencie sú výsledkom jazykových kontaktov. Podstata procesu interferencie sa lingvisticky určuje vzájomným prispôbením sa jazyka hovoriaceho a jazyka počúvajúceho a zodpovedajúcimi zmenami noriem obidvoch kontaktujúcich sa jazykov. O interferencii ako procese odklonu od noriem kontaktujúcich sa jazykov hovorili aj príslušníci Pražského lingvistického krúžku. Miera (stupeň) zmien jazykov pri kontaktoch, smer i rýchlosť interferenčného procesu závisí od spoločensko-historických podmienok. Slovenskí vystaňovalci pred 1. svetovej vojny (tzv. chleboví emigranti) prichádzali do Ameriky bez znalosti angličtiny. Ich materinský jazyk (nárečie) mal obmedzené komunikačné uplatnenie. Ovládnutie americkej angličtiny umožňovalo spoločenský i ekonomický vzostup; postupne sa amerikanizovali aj pôvodne izolované slovenské komunity na vidieku. Slovenské nárečia sa zo základného dorozumievacieho prostriedku postupne menili na sekundárny kód, ktorý sa používal len príležitostne, a to primárne nie na komunikáciu, ale na manifestovanie etnickej príslušnosti (porov. Kučera, 1990, s. 43). Jazykové prejavy amerických Slovákov nahrané pri výskumoch v rokoch 1989 a 1991 charakterizuje prítomnosť anglických lexikálnych prevzatí.

3. Správna interpretácia prevzatí vyžaduje znalosť podoby kontaktujúcich sa jazykov (nárečí) v príslušnom období. Treba dokázať, že prevzatý jav – a tieto konštatácie sa netýkajú iba lexikálnych či sémantických prevzatí – najprv samostatne jestvoval (fungoval) v jazyku *A* ako prameni interferencie a iba potom, keď jazyk *A* vstúpil do kontaktu s jazykom *B*, sa objavil aj v tomto jazyku. Okrem toho treba dokázať, že príslušný preberaný jav (element) nemohol vzniknúť v preberajúcom jazyku pri jeho vlastnom vývine. V konkrétnom prípade to znamená, že výskum anglických lexikálnych prevzatí v nárečových prejavoch amerických Slovákov (v USA narodených priamych [prvých] potomkov slovenských vystaňovalcov) predpokladá:

- a) existenciu skúmanej preberanej lexémy v tej forme americkej angličtiny, s ktorou sa kontaktovali slovenskí vystaňovalci;
- b) absenciu tejto lexémy (a spravidla aj príslušného denotátu) v slovenských nárečiach (v slovenskej hmotnej či duchovnej kultúre);
- c) nemožnosť vzniku (vývinu) tejto lexémy zo slovanského základu (porov. Hugen, 1972, s. 345).

3.1. Amerikanizmy (t. j. americké jazykové prvky) sa do prejavov nositeľov slovenských nárečí dostávali postupne. Pôvodní monolingvisti si najskôr osvojili lexikálne amerikanizmy; ich preberanie určovali základné vyjadrovacie potreby. Niekedy bolo treba aj v pôvodnej vlasti pomenovať neznámu reáliu, a preto sa pri preberaní nových lexém uplatnil aj pocit (vedomie) tzv. lexikálneho deficitu (lexical

gap; porov. Weinreich, 1972, s. 43), ktorý patrí k základným podmienkam lexikálnej interferencie. V neskorších štádiách si americkí Slováci osvojili aj také lexikálne 'amerikanizmy, ktoré konkurovali príslušným slovenským nárečovým lexémam. Tieto anglické (americké) ekvivalenty slovenských slov sa postupne stávali čoraz frekventovanejšie, a to aj napriek tomu, že ich používanie nebolo motivované vyjadrovacími potrebami.

3.2. Každé prevzatie je v príslušnom jazyku (nárečí) inováciou, no táto inovácia nemusí byť vždy úplná (totálna). Cudzie slovo sa málokedy preberá v nezmenenej hláskovej podobe, pretože nositelia preberajúcich nárečí niektoré prevzaté prvky (najmä fonémy) substituujú prvkami vlastného jazykového systému. Deje sa to nevedomene; nositelia nárečí pri reprodukcii prvkov motivujúceho cudzieho jazyka jednoducho nemôžu presne napodobniť nezvyčajnú nedomácu fonetickú realizáciu. Niekedy dokonca "nepočujú", že v rade podstatných (fonetických) javov sa cudzí jazyk odlišuje od ich vlastného. Táto neschopnosť nie je ničím iným než dôsledkom ich jazykových návykov, ktoré bránia tomu, aby do ich vedomia prenikli nové realizácie hlások. Isté množstvo formálne deformovaných lexikálnych amerikanizmov charakterizuje prejavy amerických Slovákov dodnes. Títo poslední nositelia slovenských nárečí v USA sú "kompletní" bilingvisti; prirodzeným dôsledkom tohto stavu je tzv. prepínanie kódu (prechod zo slovenčiny do angličtiny a naopak) aj pri vzájomnej komunikácii.

4. Väčšina podstatných mien preberaných z angličtiny sa do slovenského morfológického systému zaraďuje bez výraznejších tvaroslovných zmien (bez pripojenia slovenskej prípony). Podstatné mená zakončené na spoluhlásku sa chápu ako maskulína (ku konkrétnemu typu sa potom zaraďujú podľa životnosti a zvukových vlastností koncových spoluhlások), na *-a* ako feminína, zriedkavé podstatné mená zakončené na *-o* ako neutrá. Ako lexikálne prevzatia zaradené do príslušných paradigiem fungujú napr. tieto substantíva:

ajsbaks (angl. *icebox*) – chladnička: *Smo museli merkovač, abi sa nepokazilo, lebo nemali smo tam ajsbakse;*

bas (angl. *boss*) – šéf, predstavený: *O šedzmej rano mi už zme mušeli bic tam, a bas bul tam do štvartej poobedze;*

bojs (angl. podobu *boys*, fungujúcu ako plurálovú, reinterpretovali Slováci ako singulárovú, a preto následne tvorili aj nové plurálové tvary s príponou *-i*) – chlapec; syn: *A potim zme mali šedzom sestri a dva bojsi; Nescel nič mac zoz dzecami, zoz bojsami; Holupki zme zrobiti, to buło dobre, hejže, a moj bojs bul diskážoki;*

border, burder (angl. *boarder*) – stravník, podnájomník (obyčajne slobodný muž, bývajúcí a strávujúci sa u ženy svojho príbuzného, známeho, príp. krajana): *Moj ocec i jeden border zostal s nami; Moja madz mala burderoch, takich mladich paropkoch; Aňi to mňe do hlavi ňezmesci, že moja baba mali štiriciad burderoch;*

dič (angl. *ditch*) – priekopa, jarok: *Toten majner umar a rucili jeho šmati do diču;*

eleveljdr (angl. *elevator*) – výtah: *A moj ocec scel bic plajt (polite = zdvorilý), ta každeho puščil, žebi každi išol na eleveljdr;*

grinor (angl. *greenhorn*) – zelenáč, niekto neskúsený (obyč. nový prisťahovalec do staršej kolónie Slovákov v USA): *Jake to bufi figtare toto grinore!; A prišři dva dziefki zos kraju, to bufi grinorki;*

- fens (angl. fence) – plot: *Oňi preskakovali, chto može preskočidz najviši pres ten fens;*
 flor (angl. floor) – poschodie, podlažie: *Mi prišli na druhi flor, dze buli pre braltu šmai;*
 haus (angl. house) – dom: *Ket prišol farar haus počvecic, to mušeli obruse bic; Sobota, jag už šez hodzin, uš každi šedzel pod hauzom na lavečke;*
 kara (angl. car) – auto: *Oňi mali taku staru karu, maľučka kara ľem bula pre dvojo;*
 karpet (angl. carpet) – koberec: *Pader Murgaš hudobno žili, ľem mali jeden taki maľučki karpet;*
 kerič (angl. carriage) – koč: *Rodzina išla na keriču, a koňe cahali toten kerič, i tota braltu tam bula;*
 kort (angl. court) – súd: *Pridzeme do kortu tam f Picburhu;*
 lajsnis (angl. licence) – povolenie: *Pujdze po lajsnis, ce prišli pitac za ženu;*
 majna (angl. mine) – baňa: *Aľe co bulo plane zos našini ľudzmi, že tu prišli a vľali slovo anglicke, hvareľi majna;*
 majner (angl. miner) – baník: *Mero, povec totu pripovitku, jak toten majner umar;*
 mantia (angl. mount) – hora: *Mi ňemohľi iz do mantoch, ta moj ocec prišesol strom ku nam;*
 nurska (angl. nurse) – ošetrovatelka, zdravotná sestra: *Mame štiri doktoroch famelji a mame dva nurski;*
 peda (z angl. to pay; paid; pay day) – plat, mzda; deň výplaty: *Ta ked zme dostaľi dvacec toľari na pedu, abo tricec toľari na pedu, to bulo veľo peňeži;*
 pelo (angl. pail) – vedro: *Chľapi žali pelo, ňeznam či to pelo se vola či ňe, pelo z vodu, i rucali na ženi;*
 pičes (angl. peach, pl. peaches) – broskyňa: *Ked Veľka noc prišla, ta buľi suhe jabľuka, buľi suhe pičesi;*
 pikčer (angl. picture) – obraz: *Na Rusadľe mi tote breski jakeška rezali a kladľi kolo dzverov i kolo pikčere;*
 plejs, plejzi (angl. place) – dom, usadlosť (gazdovstvo, ktoré založila skupina nových prist'ahovalcov): *Jag už zme prišli tu z mojimi starimi, už mi prišli tu na plejzi;*
 reľa (angl. rail) – koľajnica: *To ňebula reľa, bo reľa je po angľicki, ňe? To šina, ňe?*
 tičer (angl. teacher) – učiteľ: *Mame štiri doktoroch famelji... a daskeľo, das štiri tičere;*
 tomejtos (angl. tomato; plurálová podoba tomatoes sa chápaľa ako singulárová) – paradajka: *Fše mali zahratku každi, oňi nasadzili tomejtosi;*
 tren (angl. train) – vlak: *Bo ňe žebi povedzeľi vlak, ale tren, tren, ja...;*
 trok (angl. track) – nákladné auto: *Ta prišli po nas, taki veľki trok;*
 stebelna (angl. stable) – stajňa: *Len co sme seno navozili do stebelni a potom v noci nam to už spáľilo;*
 štrickara (angl. streetcar) – električka: *Jag už zme prišli ku štrickare, ta tote chľopi se vracili.*

5. Prevzaté anglické slovesá sa pomocou kmeňotvorných prípon najčastejšie priraďujú k typu *kupovať*. Tieto hybridné zloženiny (z anglického základu a slovenskej prípony *-ovať/-ovac*) sú spravidla obojvidové; dokovanosť alebo nedokonavosť je niekedy podmieňovaná ich vecným významom (alebo určená predponami). Utváranie takýchto sloves je v zásade neobmedzené, lebo skoro každé anglické sloveso sa dá takýmto spôsobom poslovenčiť. V prejavoch skúmanej generácie amerických Slovákov (porov. Ripka, 1992) sú najfrekvencovanejšie tieto slovesá:

- anderstjenovac* (angl. to understand) – rozumieť: *Ona (t. j. dcéra) kuz anderstenuje, aľe ňezna rečovac, nou, ňigda;*
askovac, askovac (angl. to ask) – pýtať (sa): *Ti to askoval, ta ja ci dala;*
branovac//pobranovac (angl. to brand) – opáliť: *No ja bi masla položila zos cebuľu a kus pobranovac...;*
čendžovac (angl. to change) – meniť, vymieňať: *Ja mišľim, to potim tak še čendžovalo tote kriški slovenske, co privezľi s kraju;*

- farmerovac* (angl. *to farm; farmer*) – gazdovať, hospodáriť: *Mi dovedna zme farmerovali;*
grejdovac//pogrejdovac (angl. *to grate*) – strúhať: *To še zrobi zoz grufami. Grufe pogrejdovac,*
položic muki, kus soli i vajca;
juzovac (angl. *to use*) – používať: *Našo ľudze najvecej hosnovali šmalec, no teraz ľudze nejuzuju*
to...;
katovac (angl. *to cut*) – rezať, krájať: *Mama položiť muku, vajca, pomiksovali a potom nidovali,*
rolovali a katovali;
kenovac (angl. *to can*) – konzervovať (do plechových konzerv): *Mi mali svoj dom, zahradu, kravu.*
Mama kenovali šicko, hľeb robiši, šicko, o jé...;
klinovac (angl. *to clean*) – čistiť, upratovať, drhnúť podlahu: *Mama vov Indiana Juniversii klí-*
novali, varíši;
lajkovac, lejkovac (angl. *to like*) – mať rád, páčiť sa: *On me aj lajkoval, ten grinor; Grufe zoz*
badrmilk ocedz lajkovali; Nasadziši petrušku i kvitki, oňi barz lejkovali, lubili kvitki;
muřovac (angl. *to move*) – hýbať sa; sťahovať sa: *Mi še tu do Vilgzer muřovali uš f štiracec*
šidzmm roku;
nidovac (angl. *to knead*) – vaľkať, hnieť: *Mama položili muku, vajca, pomiksovali a potom nido-*
vali, rolovali a katovali;
operovat (angl. *to operate*) – pracovať, fungovať: *Som sa naučil, ako Slovenská národní spolok ope-*
ruje;
pančovac (angl. *to punch*) – tlakom, silou spracúvať, formovať: *Jag hľep še kishul, ta ja mušel pan-*
čovac, a potom nazat, a potom zaz višlo hore a zas...;
tičovac (angl. *to teach*) – učiť, vyučovať: *Mi tote mafučke (t. j. vnúčatá) tičujeme daco, afe... to už*
ňebudze;
vačovac (angl. *to watch*) – dávať pozor, strážiť, bdieť: *Moj mali brat, mu bolo šez mešace, bul*
doma, ta ja mušela vačovac teho maleho bojsika.

6. Lexikálne prevzatia z americkej angličtiny (identifikovateľné anglické lexémy) sú v nárečových prejavoch priamych (v USA narodených) potomkov slovenských vysťahovalcov zo začiatku 20. stor. (v literatúre sa označujú niekedy ako druhá generácia amerických Slovákov) zreteľné a preukazne doložené. Vo výpovediach informátorov sa vyskytujú pomenovania, ktoré sú a) určené príznakom novosti vzhľadom na ich vznik (nová, doma neznáma reália dostala anglické pomenovanie); b) vzhľadom na existujúci súbor bazových nárečových lexikálnych jednotiek sa aspoň v niektorej z črt konštituujúcich nové pomenovanie vyznačujú istou príznakovosťou. Údaje získané pri štúdiu nárečových výpovedí amerických Slovákov z lexikálneho aspektu v zásade korešpondujú so zisteniami o súčasnom stave iných izolovaných jazykov v Spojených štátoch (napr. češtiny a srbochorvátčiny), a preto môžu prispieť aj k poznaniu širšej problematiky slovansko-neslovanských jazykových kontaktov a interferencií.

Literatúra

- HAUGEN, E.: Process zaimstvovanja. In: *Novoje v lingvistike*. 6. Red. V. J. Rozencveig. Moskva, Progress 1972, s. 344–382.
 KONUŠ, J. G.: Slovenčina v Amerike. *Slovenská reč*, 4, 1935–1936, s. 89–95.
 KUČERA, K.: Český jazyk v USA. Praha, Univerzita Karlova 1990. 244 s.
 RIPKA, I.: Jazykové prejav Slovákov v Spojených štátoch. In: *Studia Academica Slovaca*. 19. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1990, s. 280–303.

RIPKA, I.: Príspevok k štúdiu nárečových prejavov amerických Slovákov. Slovenská reč, 57, 1992, s. 207–213.

SURDUČKI, M.: Srpskohrvatski i engleski u kontaktu. Novi Sad, Matica srpska 1978. 370 s.

WEINREICH, W.: Odnोजazyčije i mnogojazyčije. In: Novoje v lingvistike. 6. Red. V. J. Rozencvejg. Moskva, Progress 1972, s. 25–60.

Konštantín Palkovič

REČ STARŠEJ BRATISLAVY

Reč starších Bratislavčanov nebola doteraz predmetom súvislého, najmä nie súčasného výskumu. O nárečiach pripojených osád si môžeme urobiť predstavu podľa opisu J. Orlovského (1976) a K. Palkoviča (1978, 1986, 1989). Doteraz nikto nezachytil slovník bratislavskej slovenčiny, ale slovník bratislavskej nemčiny zostavil už J. K. Korabinský (1781), novšie E. Schmutter (1983). Ľudovú terminológiu maďarských remeselníkov pozbieral a publikoval J. Frecskay (1884–1885). Chorvátske nárečie Dúbravky a Devínskej Novej Vsi opísal V. Vážný (1927). Názov *Bratislava* je novší. O jeho pôvode a o názvoch *Pressburg*, *Posonium* a iných menách mesta prvý obsirnejšie písal M. Weingart (1923), najnovšie F. Kalesný (1985) a R. Krajčovič (1988). Do roku 1918 sa používal názov *Prešporek*, zriedka *Požúň*. Názvy ulíc a častí starej Bratislavy uverejnil J. M. Korabinský (1781, 1786), názvy viníc F. Kalesný (1970).

Pred prevratom bola Bratislava trojjazyčné nemecko-slovensko-maďarské mesto. Po prevrate naďalej žili popri sebe všetky tri národy, každý z nich mal svoje spolky, svoju tlač a kultúrne ustanovizne. Určitý obraz o kultúrnej aktivite a jazykových pomeroch nám poskytuje súveká štatistika periodík, ktoré vychádzali v Bratislave. Roku 1927 vychádzali v meste denníky: 6 slovenských, 2 nemecké, 4 maďarské; týždenníky: 6 slov., 3. nem., 2 maď.; dvojtýždenníky: len 3 slov.; z nepolitckej tlače vychádzali 3 slov. týždenníky, 2 nem., 4 maď., z dvojtýždenníkov bolo 11 slov., 3 nem., 4 maď. Vydávali sa aj trojjazyčné slovensko-nemecko-maďarské časopisy, a to 2 týždenníky, 4 dvojtýždenníky a 6 mesačníkov (*Zlatá kniha...* 1928, s. 363–366).

Slovenčina takto žila v ustavičnom kontakte s dvoma cudzími jazykmi, najviac s nemčinou, menej s maďarčinou (od polovice minulého stor. viac pod vplyvom školy a úradov). Po roku 1918 vplývala na reč Bratislavčanov spisovná slovenčina, menej čeština (Ripka, 1977).

Korabinského slovník i 700. výročie získania mestských práv podnietili náš záujem o staršiu bratislavskú slovenčinu, o ktorej sme predpokladali, že patrí k nárečiam záhorskeho typu (Palkovič, 1978, s. 321; porov. i Štolc, 1981). Intenzívnejší výskum sme robili v r. 1985–1988 u starých rodákov mesta, ktorí mali rodičov Slovákov a od detstva nepretržite žijú v Bratislave.